

A proletárdiktatúra kiépítése Magyarországon, 1947–1953

Modernizáció – kommunista módra

Kommunisták, kommunizmus Magyarországon, 1919–1956

A magyarországi kommunisztikus mozgalmaknak erősek a gyökerei. (1919-ben néhány hónapra hatalomra is kerülnek. A Tanácsköztársaság Közép-Európa egyetlen működő proletárdiktatúrája volt!) Táplálkozik a századelő polgári radikalizmusából, amely a feudális társadalmi maradványok ellen hirdet harcot (nagybirtok, egyház és állam szétválasztatlan volta, arisztokrácia). E nagyvárosi, európai műveltségű értelmiségi mozgalomban további hajtóerő az emancipációhoz félig jutott kelet-közép-európai zsidóság fiatal nemzedéke. Táplálkozik a mozgalom a városi munkásság radikális fiataljaiból, akik a mély szociális szakadékok áthidalását egy „proletárpolitikai adminisztráció” felépítésétől várják. És találkozik a mozgalom a nagy számú agrár-nincstelen elkeseredettségével, akik mindennapjaikban érzik vidéken az egyházi és világi nagybirtok gazdasági uralmát, a helyi közéletben pedig az arisztokrácia és a hozzájuk idomuló középrétegek összefonódását. Szerintük csak felvilágosult politikával, sőt erőszakkal lehet tenni a társadalmon kívül rekedtekért. Megteremteni – akár a többség ellenére is – azt az államot, amelyben nincs szociális, vallási, nemzeti konfliktus. Az uralkodó osztályok állama helyett a proletárok államát.

Az első proletárállam néhány hónapja a hagyományos középrétegekben nemzedékekre ültet gyűlöletet a kommunisták (és részben a szociáldemokraták, polgári radikálisok) iránt. Az újabb és újabb elégedetlenkedőkben viszont a radikalizálódás példajaként él. Az első proletárdiktatúra bevezetői a bukás után a Szovjetunióban, a nagy proletárállamban találnak menedékre, megbecsülésre. Az 1919-es fiatal kommunisták Moszkvában, a nemzetközi kommunizmust összehangoló szervezetben, a Kominternben vezető szerepet játszanak. A magyarországi küldetésében lefogott, majd 16 évet börtönben töltött Rákosi Mátyás (a Tanácsköztársaság volt népbiztosa) 1940-től a moszkvai emigráció és a nemzetközi kommunista mozgalom egyik legismertebb alakja lesz (miután Sztálin a „nagy bolsevik nemzedéket” kiirtotta). Nyelvtudása és konspirációs (intrikus), valamint kiváló szónoki képességeivel a modern internacionalista, kommunista politikus egyik mintaképeként jelenik meg.

1945 tavaszán megkezdődik a Magyar Kommunista Párt újjászervezése. Társadalmi bázisuk hasonló az 1919. évihez, a változatlanul nagy agrárszegénységből, a háború alatt

mind határozottabb fiatal munkásokból – köztük a szociáldemokrata baloldaliak csoportjaiból – és a polgári radikális városi értelmiségiekből, nem utolsósorban a holokauszt alatt radikálissá edzett fővárosi zsidóságból áll össze tagságuk. A régi állam szétesett, a régi adminisztráció is szalonképtelenné vált. Az új közigazgatásban számtalan karrierlehetőség nyílik, és a megszállók mindenütt nyíltan támogatják a kommunistákat. A megszállók nyomában pedig ott van a mozgékony, az itthoni illegális kommunisták által is kiemelten kezelt moszkvai magyar kommunisták csapata, élükön Rákosival, Gerővel, Farkas Mihállyal, Révai Józseffel és a mögöttük elhelyezkedő Nagy Imrével, Szántó Zoltánnal. Az itthoni illegális kommunisták másodvonalba szorulnak, neveiket alig ismerik, az egyetlen Rajk László kivételével. (Kádár, Donáth, Újhelyi, Losonczy, Aczél majd inkább csak akkor lesznek ismertek, amikor 1948 után másodvonalbeli kormánypozícióba kerülnek, majd hamarosan, 1951–52-ben mint volt „kollaboránsokat”, bebörtönzik őket a moszkovita kommunisták és a hozzájuk felnőtt fiatal hazaiak, Hegedüs, Szalai.)

A polgári demokrácia felszámolása, 1947–1949

A magyarországi országgyűlési választások (1947. augusztus 31.) egybeestek a Truman-doktrína, majd a Marshall-terv kiváltotta sokkhatás tetőzésével. Véletlen egybeesés. A választásokon a kommunista párt a legnagyobb parlamenti erő lett, de továbbra is koalíciós kormányzásra kényszerült. A választásokon a kommunisták nem számottevő, de annál nagyobb felháborodást kiváltó csalást is elkövettek („kékcédulás szavazás”), ami politikai válságot okozott, és mind a szociáldemokrata, mind a polgári demokratikus (koalíciós) kormánypártokban a belső ellentétek kiéleződéséhez vezetett. Egyelőre győznek a kommunistákkal együttműködni akarók.

A koalíción kívül maradt jobboldali pártok fokozatosan felmorzsolódnak. Vezetőik, látva a kommunizmus és antikommunizmus nemzetközi összecsapását, egymás után emigrálnak Nyugatra, pártjaik feloszlanak. Azután szétverik a legnagyobb polgári pártot, a kormányfőt és köztársasági elnököt adó kisgazdapártot. Miután a párt legmarkánsabb egyéniségét, Kovács Bélát (Nagy Imre későbbi minisztere) koholt vádak alapján és szovjet közreműködéssel már 1947 tavaszán bebörtönözték, szintén koholt vádak alapján letartóztatják Tildy Zoltánt, a köztársasági elnököt is. (Szintén a Nagy Imre-kormány későbbi minisztere.) Ezután következik a két munkáspárt egyesítése 1948. június 12-én Magyar Dolgozók Pártja néven; pártelnök a szociáldemokrata Szakasits Árpád lesz, főtitkára Rákosi Mátyás. (Romániában február 23-án, Csehszlovákiában június 27-én történik mindez.) Az egypártrendszer kiépítése 1949. április 12-én fejeződik be. Kommunista javaslatra – a volt szociáldemokraták és a radikális agrárpárt, a Nemzeti Parasztpárt közreműködésével – létrehozzák a Magyar Függetlenségi Népfrontot, amibe belekényszerítik a még működő parlamenti pártokat, és elérik, hogy a népfront közös listát indít az

1949. májusi „választásokon”. Ahol azután már a következő évtizedek proletárdiktatúrájának választási „eredményei” jelennek meg: 96,04%-os részvétel és a közös listára leadott 96,27%-os „igen”.

Zavaró tényezők

A trükkökkel, kényszerrel, zsarolással, szovjet segítséggel megalapozott diktatúrát két apró körülmény „zavarja”. Az egyik *zavaró tényező* a párton belül „marad”, de meghatározó lesz az 1956-hoz vezető, párton belüli ellentétek kibontakozásában. Vita robban ki 1947 decemberében Nagy Imre és a pártvezetés (Gerő Ernő) között. Gerő szerint eljött az ideje a kizárólagos szocialista tulajdon megteremtésének, míg Nagy a különböző tulajdonformák egymás mellett élését vallja. Mind az iparban, mind a mezőgazdaságban az állami, a szövetkezeti és a magántulajdon egymás mellett élését. A vita 1948 júniusa, a Kominform Jugoszláviát elítélő határozata után élesedik ki igazán. *Ekkor minden megszállt országban irányt vesznek a totális állami (a mezőgazdaságban az állami és szövetkezeti) tulajdon megteremtésére és párhuzamosan a befurakodott ellenség elleni harcra.* Nagy Imre nézeteit nyílt bírálat éri, kizárják a politikai bizottságból. Fizikailag nem lesz bántódása, hiszen ismertek moszkvai kapcsolatai éppen L. Berijához, a szovjet biztonsági szerveket felügyelő miniszterelnök-helyetteshez. (És szovjet állampolgárt nem érhet bántalmazás külföldön.) De megálázó önkritikára kényszerítik (1949).

A másik zavaró körülmény a legerősebb egyház, a *katolikus egyház* primásának, Mindszenty Józsefnek a szembehelezkedése az állam és egyház viszonyának új alapra „helyezésével”: az egyházi iskolák államosításával, a hitoktatás fakultatívvá tételével, az egyházi karitatív intézmények megsemmisítésével. Ezért 1948. december 23-án, karácsony szenteste előtt letartóztatják a demokratikus államrend elleni összeesküvés, devizacsempészés koholt vádjával, és 1949. február 8-án kirakatperben elítélik, börtönbe zárják. (Ezért is válhat majd, 1956. október 30-án kiszabadulva, a felkelés utolsó napjainak egyik belpolitikai főszereplőjévé.)

Az 1947-től követett hidegháborús politika a megszállt országok mindegyikében hangos *antiimperialista* (mindenekelőtt USA-, majd NSZK-ellenes) uszításhoz és az 1948-ban árulónak bélyegzett *Jugoszlávia elleni politikai hadjárat*hoz vezetett. Az eddigi összehasonlítások azt mutatják: Rákosi és a moszkoviták uralta magyar pártvezetés túlszárnyalta a többi csatlós országot hangoskodásban, buzgó akciókban. Sőt, a Szovjetuniót is. 1948–53 között minden évre jutott több Amerika- és még több jugoszlávellenes kampány, ki-provokált jegyzékváltás. A jugoszláv határ mentén évekre szinte hadiállapotot alakítottak ki: kitelepítésekkel a térségből, védekezésre alkalmas harci állásokkal, lövészárkokba beásott kiskatonákkal, határincidensekkel.

A belső árulók ellen

A Rákosi-vezetés – átvéve Sztálin téziseit a pártba befurakodott imperialista ügynökökről, az éberség fokozásáról, a

belső árulók elleni harcról – elkezdheti lehetséges pártbeli ellenfeleit kiszorítani, sőt kivégezni. Kezdi az itthoni kommunisták legnevesebb vezetőjével, *Rajk Lászlóval*, aki a polgári pártok és civil szervezetek kérlelhetetlen felszámolásáról és rendíthetetlen párthűségéről volt a magyar közvéleményben elhíresülve. Kapóra jön Rajk jugoszláv kapcsolata, de „megtalálják” gyanús kapcsolatát a Horthy-rendszerhez is. A Rajk-perrel (1949. június 16.) nemcsak a „pártba befurakodott elemek” elleni harc kezdődött meg, hanem az 1945 előtti itthoni munkásmozgalmi káderek félreállítására, irtására. A moszkoviták az 1945 után politikai karriert csinált fiatalokkal fognak össze. (Ekkor folyik a Szovjetunióban a konstruált per a pártba befurakodott osztályellenség és kémek, a „leningrádiak” ellen, amelyben a KB egyik titkárárt, a miniszterelnök-helyettest, a tervhivatal elnökét, az orosz föderáció miniszterelnökét ítélik halálra. Lengyelországban a „jugoszláv kapcsolat” és a „hazai nacionalista” vonal elleni tisztogatási kampányban W. Gomułkát, a kommunista miniszterelnök-helyettest és társait tartóztatják le, de őket csak házi őrizetre ítélik.) Rákosi kegyetlenségben is szeretné elérni a szovjet vezetés színvonalát. 1949 októberében, a „tábornokok” (ugyancsak itthoni volt illegális kommunisták, illetve baloldali antifasiszták) perében szintén hűtlenség, kémkedés a vád. (Lengyelországban a hadseregben belüli tisztogatás 1951-ben tetőzik: 4 tábornokot ítélnék el, bár halálos ítélet csak alacsonyabb szinten születik.)

Az 1945 előtti hazai munkásmozgalmak vezetői ellen irányult a „szociáldemokrata” persorozat. Először a köztársasági elnököt, Szakasits Árpádot tartóztatják le, csukják börtönbe (1950. április). Hasonló sors vár az igazságügy-miniszterre (Ries István) és a pártegyesülés olyan buzgó híveire, mint Marosán György, Vajda Imre. Bebörtönzik az ország első számú nőpolitikusát, a szociáldemokrata párt volt vezetőségi tagját, Kéthly Annát. A gyárakban megindul a hagyományos szakmunkások (leggyakrabban volt szociáldemokraták) lejáratása, mint akik az üzemekben tagadják a politikai munka fontosságát, nem utolsósorban a bevezetett *Szabad Nép*-félórát használt. Csak – úgymond – a szakmai szempontokat ismerik el mérvadónak, tipikus „munkásarisztokraták”. (Ez a sérelem mozgósul 1956. október–decemberben a munkástanácsok programjában.)

1951-ben újabb hidegháborús propagandahullám következik. És újabb letartóztatások. Először nyilvános perek nélkül bebörtönzik az 1945 előtti hazai kommunisták következő csoportját: Kádár Jánost, Donáth Ferencet, Losonczy Gézárt, Újhelyi Szilárdot (1956 októberében a desztalinizáció elszánt hívei lesznek Nagy Imre körében) és Aczél Györgyöt. Mindegyiküket az 1945 előtti hűtlenséggel vádolják. (Lengyelországban a párt további hazai vezetőit fogják perbe azzal a váddal, hogy „együttműködtek” a Gestapóval. Ítéletek: életfogytiglan és 15 év börtön.) És újabb egyházellenes per: a rendszerrel az együttműködést vállaló Grósz József katolikus püspök perbe fogása, bebörtönzése. (Lengyelországban, ahol a katolikus egyház befolyása a csatlós országok közül még 1953-ban is a legerősebb, kémkedéssel vádolt katolikus papok perére kerül sor, az elítéltek közül hármat kivégeznek, többet 5–15 év börtönre ítélnék.) A

perekről, letartóztatásokról itthon személy szerint Rákosi dönt. Szovjet mintára az államvédelmet (ÁVH) – kiemelve a Belügyminisztériumból – a párt és később a miniszterelnök (Rákosi) közvetlen irányítása alá helyezik.

A letartóztatásokat nagy sajtó- és rádióhírverés kíséri.

Új nehézipari központok

A politikai tisztogatásokkal párhuzamosan a gazdaságban is folyik a harmadik világháborúra való felkészülés: a fegyvergyártáshoz kapcsolódó iparágak túlsúlyba kerülnek (1950-ben a beruházások 14, 1951-ben már 18%-át viszik el). Előtérbe állítják a *nehézipart*, és azon belül az alapanyagokat gyártó iparágakat. Az országban nehézipari központok alakulnak ki. (A hagyományos Csepel, Salgótarján, Miskolc mellett Ózd, Sztálinváros, Ajka, Inota. Erőteljesen fejlesztik a mecseki szén- és uránbányászatot.) A központokhoz munkás- és tisztviselő-kolóniák, ellátórendszerek települnek. Az újságokban szinte havonta olvasni új nagyberuházások indításáról, és valóban gyors befejezésükről. (Timföldgyártás, hőerőművek, kohászati üzemek, vegyiművek, épületelemgyárak, cement- és mész-művek stb.) A nemzeti jövedelemből a fejlesztésekre 20–35%-ot fordítanak, és ezen a közgazdaságilag elképesztő magas hányadon belül az ipar 1950–54 között 47%-kal részesedik.

A társadalom részben úgy látja, hogy valóban „épül az ország”, részben érzi, hogy a napi fogyasztási cikkeket gyártó iparágak visszaesnek („nincs szita, palacsintasütő a boltokban”), és szenved az adminisztratív teljesítményemelő intézkedéseket: az új normarendszereket, a munkaversenyeket (1949), amelyek át-átcsapnak nagy hangon bejelentett, teljesíthetetlen programokba. Az emberek szembesülnek a közellátási zavarokkal, az állandó sorban állással, a rosszul szervezett, államosított kereskedelemmel, a kenyér- és húsjeggyel (1951). A nehézségekért – a propaganda szerint – a köztünk megbúvó ellenség: a városi társadalomban megmaradt burzsoá, falun a gazdagparaszt, a „kulák” a felelős. (Utóbbi, akár a sztahanovista = élmunkás, szovjet-orosz fogalom.)

A túlhajtott beruházások tönkreteszik az *ország gazdaságát*; a nagyipari fejlesztésekhez sok nyersanyag és energia szükséges, amit jobbra a Szovjetunióból kell importálni. A program tehát *nem felel meg az ország földrajzi, természeti adottságainak*. Így 1953-ra – az 1950-ben kezdett ötéves terv harmadik évére – a nemzetgazdaság a csőd szélére kerül, különösen a teljesen végiggondolatlan 1951. évi tervemelés okán. (Máig nem mérte fel történetírásunk, hogy a nehézipar egyoldalú fejlesztése, a „vas és acél országa” jelszavának követése milyen gazdálkodási, települési és ezzel társadalmi konfliktussorozatot alapozott meg máig hatóan. A makrogazdasági felméréseket számba véve mintegy harmadára tehetjük azon ipari beruházások számát, amelyek feltétlenül szükségesek voltak az ország iparosításának megindításához (bányászat, erőművek, gépipar – benne az élelmiszer-termelés és -feldolgozóipar, szerszám- és műszergyártás –, közlekedés, építőipar, műtrágya, bizonyos ellátási ágazatok – így kenyérgyártás, textilipar stb.).

Az állami és szövetkezeti tulajdon ábrándja

Tovább folyik az *államosítás és a szövetkezetesítés*. 1948 áprilisában – még a többpárti demokrácia felszámolását megelőző utolsó gazdasági intézkedésként – államosítják a 100-nál több főt foglalkoztató üzemeket, a proletárdiktatúra bevezetése után pedig sor kerül a 10 alkalmazottat foglalkoztató üzemekre (1949. december), amely a szolgáltató és a termelő kisipart, kiskereskedelmet sújtja, és szolgáltatási-ellátási zavarokra vezet. (1949-ben a kisiparban és kiskereskedésben foglalkoztattak becsült száma 240 ezer, 1953-ban már csak 40 ezer. A kisipari tulajdonreform – az alkalmazottakkal, családtagokkal – mintegy 7-800 ezer embert érint.) Kisipari termelőszövetkezeteket hoznak létre, a kiskereskedőket felváltják a szakosított ipar-, textil-, élelmiszerkereskedések. Az állami tulajdonon alapuló gazdálkodás (és bevétel-növelés) hite annyira erős, hogy államosítják azokat a házingatlanokat is, amelyekben bérlakást ad ki a tulajdonos (1952. február). Azaz társadalmi méretekben a városi kispolgárságot is ellehetetlenítik.

Folytatódik a *mezőgazdasági kistulajdon* visszaszorítása. Évről évre emelik a magántermelők beszolgáltatási kötelezettségeit, adóit. (1952-ben az állami kereskedelembe forgalmazott mezőgazdasági terményeknek már 51,1%-a származik a paraszti földadóból és begyűjtésből. És csak 34,9% a szerződéses és szabadpiaci felvásárlásokból.) 1950 májusában pedig megkezdik a termelőszövetkezetbe szervezést, hamarosan (1951. január–február) nagy politikai kampánnyal, megfélemlítéssel, sőt fizikai erőszakkal is „segítve” a közös tulajdon kialakítását. A szövetkezetesítéssel a rettegett „tagosítás” jár együtt: az összefüggő szövetkezeti táblák kialakításához szükségesnek ítélt magántulajdonokat hozzácsapják (tagosítják) a szövetkezet területéhez, és csereföldet kínálnak fel értük. (Jellemző a korabeli magyarországi politizálásra és a lelkesen sztálinista újságírára, rádiószerkesztésre: a hatalmas propaganda, a gúnyolódás és a megfélemlítés azt a benyomást kelti, hogy kollektivizálják a teljes mezőgazdaságot. 1953. nyári adatok azonban mást mutatnak: 3 év alatt az ország termőterületének 26%-án folyik valamilyen formában közös gazdálkodás, a szántóterületek 12%-a az állami gazdaságok aránya. A tsz-tagság a kereső népesség 13,2%-át teszi ki. Vagyis a megmaradt magánszektor – és az elhagyott földek – aránya nagyobb, mint arról a propaganda beszél. Ezek az arányszámok ekkor az NDK-ban 75%-ot, Bulgáriában 51%-ot tesznek ki.) Megkezdődik a mezőgazdaság gépesítése, sőt a műtrágyagyártás és műtrágyázás is, amely azonban a rossz üzemszervezés (külön gépállomások) miatt egyelőre nem hoz sok eredményt. Az állam megpróbál belenyúlni a parasztság egyéni munkarendjébe is: nyilvántartják például a kocákat, hogy a szaporulatot a paraszt ne tudja eltitkolni, rendőri erővel ellenőrzik a beszolgáltatásokat (padlássöprés), még azt is elő akarják írni, hogy melyik táblán, ki mit termeljen a határban (1952. augusztus–szeptember). Óriási bürokrácia, teljesíthetetlen előírások. A kört minősítő rendelet: a terménybeadásokban elmaradó községeket kollektíve eltiltják a szabadpiac lehetőségétől (1953. március).

„Belső ellenség” a köznapokban

A *belső ellenség* ellen társadalmi méretekben is folyik a harc. A „volt kizsákmányolók” kitelepítését Budapestről – két 1939. évi jogszabályra hivatkozva – és más vidéki városokból 1951 júniusában rendelik el. Ez internálást, kényszerlakhely kijelölését jelentette. Vagyis a régi középosztály itthon maradt, demokratikus maradékát is megfélemlítik.

Sajátos esete a belső ellenséges nézetek elleni harcnak a demokratikus Magyarország kialakításában szerepet játszott fiatal értelmiségiek szervezetének, a *Nékosznak* a felszámolása. Az elsősorban vidékről beiskolázott, baloldali érzelmű fiatalokat a többpártrendszer idején segítik a kommunisták a polgári-egyházi ifjúsági szervezetek szétverésében. Több vezetőjük a proletárdiktatúra idején (részben magas kormányzati) funkcióba kerül. A fiatalok önállósága szervezett keretekben azonban elfogadhatatlan az új politika számára. Először megbírálják őket, mivel az eszmei pluralizmus alapján állnak (1948. november), majd felosztatják szervezetüket (1949. július). (Az 1948-ra már kimondottan baloldali vezetés alatt álló nékoszosok azután 1956 őszén, a felkelés előkészítésében országos szinten és a helyi megmozdulásokban is hangadó és szervező szerepet töltenek be. Megtartva baloldali elkötelezettségüket.)

Új értékrend, új kampányok

Folyik a *gondolkodás „kommunista” normáinak* kialakítása. Az egyházakra erőltetett szerződések (1948, 1950) meghatározták, melyik egyház hány iskolát, karitatív otthont tarthat fenn, cserébe a papságnak állami fizetést (kongrua) biztosítottak. Azaz teljes állami függőségbe és az Állami Egyházügyi Hivatal felállításával (1951) állami ellenőrzés alá vonták őket. A hívők ellen propagandahadjáratot indítottak. Az egyházi ünnepek egy részét egyszerűen felszámolták. Szent István ünnepét az új kenyér és az új alkotmány (1949) ünnepévé „keresztelték”, munkanappá nyilvánították a keresztény és zsidó ünnepek nagy részét. Azokat, akik mégis ünnepeltek, vagy lakóhelyüktől távol eső templomba lopakodtak, kigúnyolták, kiszerveztették a felheccelt politikai aktivisták.

Az ateista propaganda mellett erős a *kommunista hagyományteremtés* kísérlete is. A kommunista „hagyományokat” szinte teljesen azonosították a *szovjet-orosz* hagyományokkal. Amellett, hogy az oktatás valamennyi szintjén az orosz nyelvet tették az egyetlen kötelező idegen nyelvvé, más csatlós országhoz hasonlóan állami ünneppé emelték az októberi szocialista forradalom évfordulóját (november 7.), majd az ország felszabadításának napját a német megszállás alól – ami a lakosság egy részének a megszállás napját jelentette. Május 1. – mint a nemzetközi munkásmozgalom ünnepe – természetesen munkaszüneti nap, a nagy felvonulások napja, 1952-ben hozzátapasztják május 2-át is, de munkanappá nyilvánítják karácsony másnapját (1952), majd a húsvét hétfőt is (1953). Kikiktatják a munkaszüneti napok közül március 15-ét, az 1848-as forradalom kezdőnapját, ami a nemzeti újjászületés dátumaként él a közgondolko-

dásban (1951), és amelyik 1944 decemberétől a demokratikus politikai erők együttműködésének is szimbóluma volt.

Függetlenségi és „haladó” hagyományok

Ugyanakkor látványos nemzeti megemlékezéseket teremtenek a „külföldi betolakodók” elleni *függetlenségi harcok* hőseinek, eseményeinek. A nemzetközi összehasonlításból kiderül: ez is a szovjeteket másoló kommunista „találmány”. A propaganda a külföldi imperialista betolakodók ellen kívánt mozgósítani a Habsburg- és törökellenes harcok hagyományainak kultuszával. Így kap kiemelt politikai megemlékezést az 1848. évi pákozdi csata (1951), ahol a népi-nemzeti ellenállás győzött, és lesz a néphadsereg ünnepe, a Kossuth-évforduló (1952) és Eger védelmének évfordulója (1952), majd a Rákóczi-évforduló (1953). (Azzal nem számolnak, hogy a „külföldi betolakodók” elleni harc történelmi példáinak emlegetése a jelenben éppen a szovjet „betolakodók” ellen mozgósít, kimondatlanul. Kimondva majd csak 1956 őszén.)

A magyar közgondolkodás erősen történelemérzékeny. Nemcsak a függetlenségi hagyományok ápolásával igyekeznek „kézben tartani”, hanem új vezéreszme teremtésével is. Az új vezéreszme: a *haladás* gondolata. Eszerint minden korszakban létezett egy olyan társadalmi erő, amelyik – akár kisebbségben is – a nemzeti és egyetemes haladást szolgálta. A kapitalizmus korában ez az erő a munkásság és a munkásmozgalom – így lesznek a munkásmozgalom hősei a tankönyvek főszereplői, utcák és terek névadói. Rákosiék a szovjetizálást – és ennek részeként a történelem internacionalizálását és szlavizálását – minden eszközzel igyekeztek a köznapok világában erőltetni. (Része van ebben a maguk moszkovita voltának, annak igazolása, hogy ők az új világból, a haladás országából tértek vissza Magyarországra. S hogy a felszabadításért hálásnak kell lennünk.) Ezzel is magyarázható a lakosság 1948 után növekvő „*érzelmi szovjetellenesség*”-e. És azzal, hogy ez a szovjetizálás találkozik egy minden téren megmutatkozó *személyi kultusszal*, mindenekelőtt Sztálin kultuszával. A tankönyvek idézetei mellett országszerte Sztálinról vagy a felszabadító (megszálló) szovjet tábornokokról neveznek el utcákat, tereket, Sztálinról várost, hidat, gyárat, és monumentális szobrot kap Budapest legnagyobb közterén. (A közterek „szovjetizálása” más csatlós országra is jellemző. De ott – Lengyelország kivételével – nem él a magyarhoz hasonló függetlenségi hagyomány, nem keltett ilyen erős ellenérzést.) Rákosi nevét „csak” a legnagyobb magyar iparvállalat, a csepeli volt Weiss Manfréd és az új miskolci nehézipari egyetem, kisebb intézmények és úttörőcsapatok kapják.

Az elit értelmiség sérelme

Az *érdeksérelem*, az *érzelmi megbántás* és a *félelem* sajátosan jelentkezik az *elit értelmiség* körében. Amelyik a 19. század közepétől hagyományosan magas színvonalon művelt és a nemzeti-társadalmi átalakulások korában mindig is nagy befolyással rendelkezett. Tömegében polgári demokrata,

vagy éppen a baloldallal szimpatizáló réteg. Az első őrsváltókat (1946–48) – a politikai segítséggel karriert csinálók először szűk csapatát – befogadják. (Közöttük számos színvonalas egyéniség.) 1948 után azonban az intézményreformok árnyékában egy tömeges és „minőségi váltás” következik. 1945 után nyitottsággal fogadták a marxizmust. Ezt most felváltja egy napi aktualizáló és bigott, az osztályharcok éleződését hirdető és mindezt az emberi történelem egészére visszavetítő társadalomfelfogás. A szakmai teljesítmény helyett a napi politikai-agitációs életben való szerepvállalás lesz az érvényesülés alapja. (Amely karrierlehetőséget kínál a fiatal korosztályból kikerült, lelkes forradalmároknak.) Nehezen elviselhető számukra a cenzúra is, a feljelentgetések, vádaskodások légköre, és nehezen elviselhető az irodalmi, zenei, vizuális műfajokban világszínvonalon alkotó értelmiségnek a csasztuska-kultúra, a propaganda-művészet elvárásai. A lelki megbántottságot talán legmélyebben elszenvedő társadalmi réteg ez – mindenekelőtt az informálisan szervezett és erős társadalmi elkötelezettségű írók, újságírók. És most már együtt szenvednek a hagyományos elit értelmiség csoportjai és az 1945 után szervesült színvonalas „újak”. Ez a társadalmi réteg a sztálinista diktatúra megingása után a desztalinizáció politikusainak félénk szövetségesévé szegődik. (A legszívósabban nem is ők, hanem a szervesült újak harcolnak majd 1954–56 között a sztálinizmus leváltásáért. Közöttük olyanok is, akik 1953-ig hittek a proletárdiktatúra világmegváltó küldetésében.)

A diktatúra államrendszere

Mindehhez a politikához az alapot a *politikai intézményrendszer teljes átalakítása* szolgáltatja. 1949 nyarán, miután május 15-én a népfront-trükkal (hasonlóan más megszállt ország kommunista pártjához) felszámolták a többpárti politikai rendszert, új alkotmányt dolgoznak ki. Ez megszünteti a köztársasági elnöki intézményt, helyette létrehívja az Elnöki Tanácsot, amelyet az országgyűlést helyettesítő jogosítványokkal ruház fel. Ezzel gyakorlatilag ellenőrzés nélküli jogszabályalkotás és végrehajtás indulhat meg. Az országgyűlést ritkán hívják össze, törvényeket alig alkotnak, helyette törvényerejű (és kormány- meg miniszteri) rendeletekkel kormányoznak. Mind a Legfelsőbb Bíróság, mind az ügyészi szervezet az Elnöki Tanácstól függ. Így nincs sem bírói, sem ügyészi függetlenség. (Nem véletlen, hogy amikor Rákosi 1953-ban átmenetileg megbukik, az őt követő Nagy Imrének egyik első intézkedése a független ügyészi szervezet létrehozása, majd a perrendtartás szabályozottságának helyreállítása lesz.)

Elsikkadt modernizáció

Sztálin halálakor, 1953 márciusában egy gazdaságilag a csőd szélén álló, eladósodott ország és egy minden rétegében megsértett magyar társadalom állt szembe az első számú vezetővel és Moszkvából hozott társaival. Sértve érezte magát a régi rendszerből ittmaradt középosztály, a kisszámú, itthon maradt volt tőkés vagy nagybirtokos, sértve érezte magát a polgári demokrata politikus éppúgy, mint a városi és a falusi

kistulajdonos (a „kulákok”, „burzsoák”), a „lemunkásarisztokratázott” szakmunkás, a fiatal, lelkes és a népi demokrácia hívének indult értelmiség, végül a kommunisták egy része is, akik a sztálinizmus magyarországi kiépítésében részt vettek, de akik különböző okokból, sértettségből, érzékkülönbségből Sztálin halála után szembefordultak a Rákosi-féle vezetéssel, és alkottak ún. pártellenzéseket. És a tengernyi sérelem mellett amolyan jóváhagyólag vették csak tudomásul – amit a történetírás máig is csak mellékesen említ meg –, hogy mindeközben az országban megindult egy modernizációs makrogazdasági és társadalmi szélességű folyamat.

Megindult – a világ más, fejlett részeihez hasonlóan – az iparosítás (igaz, torzan, indokolatlan túlzásokkal). Megindult a gépesítés és korszerűsítés a mezőgazdaságban (igaz, elhibázott, kommunisztikus alapokon és gazdaságon kívüli kényszerrel). Megindult a régi Magyarországon különösen elmaradott nagy ellátórendszerek modernizálása (az egészségügyi rendszer valós korszerűsítése, folytatódik az oktatás modernizálása, az analfabetizmus felszámolása, az élethossziglani tanulás intézményeinek egyedülálló kiépítése). Megindult – az 1945 előtt polgári és baloldali középosztálybeliek által már megálmodott – forradalmasítás a közművelődésben (igaz, elviselhetetlen politikai agitációs célokkal megterhelve). Megindult a társadalmi előítéletek felszámolása, mind a munka világában, mind a társasági életben; a nők és gyermekek új társadalmi helyzetének keresése (igaz, ma már mulatságosnak tűnő túlzásokkal és propagandával). És így tovább és így tovább. 1956 októberében nem a „rég rendszer” visszaállítását követelték az emberek. A felkelés 13 napja alatt nem akadt egyetlen olyan mérvadó politikai erő sem, amelyik a modernizációs törekvéseket megkérdőjelezte volna. De felkeltek a megalázás, a törvényteleniségek miatt.

Mégis. A kor valós, feszítő ellentmondásait csak akkor érthetjük meg, ha megmutatjuk e proletárdiktatúra modernizációs eredményeit és ezek élvezőit is. Máskülönben nem látjuk az 1956. évi tüntetők, felkelők céljait. Történetírásunk jobbára csak a sérelmeket (letartóztatásokat, a félelem légkörét) vette számba eddig, amelyek a proletárdiktatúra kiépítése és működése során érték a lakosságot. És elkeseredetté tették a magyar társadalom túlnyomó többségét. De azokat a társadalmi rétegeket, amelyek *haszonélvezői* is, s nem csak kárvallottjai voltak a diktatúrának, nem vesszük számba (az 1945 előtt üldözöttek mellett az új adminisztráció, gazdasági vezetők, kedvezményezett társadalmi csoportok, az elsősorban az életszínvonal- és életminőség-javulást megélt agrár- és városi szegénység stb.). Pedig ahogy a *sérelmek* felgyülemelése nélkül nem érthető, hogyan lett 1956. október 23-án egy a nagyvárosokra, néhány fővárosi kerületre összpontosuló, jobbára az egyetemista és a fiatal elit értelmiség által szervezett tüntetésből napokon belül országos felkelés, úgy a *haszonélvezők* számbavétele nélkül sem érthető, hogy a felkelés és a szabadságharc bukása után a szovjetek oldalán megjelenő Kádár János politikai bázisa miként erősödhetett meg olyan gyorsan.

GLATZ FERENC